

Бердиев А.Т., Эргешов А.С.

**ЭГЕМЕНДҮҮ КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЭЛДИК РЕВОЛЮЦИЯЛАР ЖАНА
АЛАРДЫН ТАРЫХЫЙ НАТЫЙЖАЛАРЫ, САБАКТАРЫ**

Бердиев А.Т., Эргешов А.С.

**ИСТОРИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ И УРОКИ НАРОДНЫХ РЕВОЛЮЦИЙ
В СУВЕРЕННОМ КЫРГЫЗСТАНЕ**

A.T. Berdiev, A.S. Ergeshov

**HISTORICAL CONSEQUENCES AND LESSONS OF THE PEOPLE'S
REVOLUTION IN SOVEREIGN KYRGYZSTAN**

УДК: 94(575.2)

Макалада Эгемендүү Кыргызстандагы элдик революциялардын себептери, жүрүшү, натыйжалары жана сабактары жөнүндө баяндалат.

Негизги сөздөр: тарых, кесепеттер, революция, эл, эгемендүүлүк, сабактар.

В статье рассказывается о причинах, ходе, последствиях и уроках народных революций в Суверенном Кыргызстане.

Ключевые слова: история, последствия, революция, народ, суверенитет, уроки.

The article describes the causes, course, consequences and lessons of the people's revolutions in Sovereign Kyrgyzstan.

Key words: history, impact, revolution, nation, sovereignty, lessons.

Акыркы жылдары Кыргызстандын тарыхына, анын актуалдуу маселесине мекендештерибиздин кызыгуусу барган сайын артып барат. Асыресе бул элибиз эчендеген кылымдар бою энсеген эгемендикке, мамлекеттик көз каранды эместигине ээ болгондон берки 25 жыл ичинде өлкөбүздө болуп өткөн өзгөрүүлөр менен байланыштуу, президенттин 2016-жылды «Тарых жана маданият» жылы деп жарыяланышы да элдин тарыхына, маданиятына көңүл бургандыгынын жана элдин тарыхын изилдөөгө, жаңы тарыхый маалыматтар менен толуктоого карата жасалган кадамы десек жаңылышпайбыз.

2016-жыл Кыргыз элинин тарыхындагы унутулгус, бир нече тарыхый окуялар менен коштолот: 1916-жылкы элдин – боштондук көтөрүлүшүнүн 100 жылдыгы, Кыргыз АССРинин 90 жылдыгы, Кыргыз ССРинин 80 жылдыгы, Жусуп Баласагындын 1000 жылдыгы, Эгемендүү Кыргызстандын 25 жылдык юбилейлик даталар мамлекеттик деңгээлде белгилөө чоң изилдөөлөрдү жүргүзүүгө, окуп үйрөнүүгө жакшы өбөлгө түздү.

XX кылымдын 90-жылдары жалпы адамзаттык тарыхка социализмдин дүйнөлүк системасынын жана анын тиреги болгон СССРдин кыйрашы катарында кирди. 15 союздук республикалардын катарында Кыргызстан да 1990-жылы 15-декабрда «Мамлекеттик

суверенитет жөнүндөгү Декларацияны» кабыл алган. Ал эми 1991-жылы 31-августта «Кыргыз Республикасынын көз каранды эместиги жөнүндөгү Декларациянын кабыл алынышы менен биз, өз алдынча, эгемен мамлекет катарында өнүгүүгө кадам таштадык. Дүйнөнүн саясий картасында жаңы, көз каранды эмес суверендүү мамлекет – Кыргыз Республикасы пайда болду.

Өлкөнүн саясий, мамлекеттик, экономикалык жана маданий турмушунда радикалдык өзгөрүүлөр менен катар коррупцияга белчесинен баткан, элдин мамлекеттин кызыкчылыгынан өзүнүн жеке кызыкчылыгын жогору койгон, үй-бүлөлүк, кландык башкаруу системасы да акырындык менен калыптана берди. Өлкөнүн негизги мыйзамы болуп эсептелген – Конституцияны, шайлоо системасын тунгуч президентибиз Аскар Акаев өзү каалагандай кылып өзгөртүү жолуна түштү. Жумушсуздук, жакырчылык, мыйзамсыздык өлкөнү каптап, алакандай Кыргызстандын тышма карыздары эсепсиз өстү. Үй-бүлөлүк, кландык система рейдердик басып алуулар аркылуу ири киреше түшө турган тармактарды ээлеп алды. Ата-бабаларыбыз кылымдар бою көздүн карегиндей сактап, муундан муунга мурас кылып өткөрүп берип келген жерлер чет өлкөлөргө жең ичинен сатыла баштады. Мисалы, Үзөңгү-Кууш. Ансыз да жаны кашайып турган элибизге ушул Үзөңгү-Кууш маселеси ачык турган асманда заматта пайда болгон чагылган сыяктуу эле болду. Ушул кашкайган чындыкты айтып чыккандыгы үчүн Жогорку Кеңештин депутаты Азимбек Бекназаровдун камакка алынышы 2002-жылы айтылуу Аксы окуяларынын чыгышына алып келди. Аксы окуялары 3 этаптан турат:

1-этап: 2002-жылдын январь-март айлары, Жогорку Кеңештин депутаты А.Бекназаровтун камакка алынышы. 2002-жылдын 17-мартында Кара-Жыгач айылындагы 5 миңдей адамдын чогулушу жана алардын Кербенге жүрүшү. Ошол күнү 6 адамдын окко учушу, 2002-жылдын 18-мартында Кербендеги 10 миң адам катышкан митингдин өтүшү жана дагы бир адамдын каза болушу. Аксы окуясы элибиздин көзүн ачып,

адилеттик менен эркиндикке жол баштаган. Аксы окуясы элдин аң-сезимин өзгөртүп, улуттук намысыбызды ойготкон. Коомубуз тазаланып, үй-бүлөлүк башкаруудан арылып, накта элдик бийликтин орношуна карай жол дал ушул жерден башталган. Аксыдан Боспиекти талаасынан башталган [5].

2-этап: Аксы-Жалал-Абад-Ош жөө жүрүштөрү (2002-ж. май-июль).

3-этап: 2002-жылдын сентябрь-октябрь-ноябрь айлары. Негизги окуясы Ош-Бишкек жолунун тосулушу. 18-ноябрдагы элдин Бишкекке болгон экинчи жөө жүрүшү. Аксы окуялары 2005-жылдын 24-мартындагы элдик революциянын ачыкчы болгон деп айтсак жаңылышпайбыз. Мына ушул трагедиялуу адам өлүмүнө алып келген окуялар А.Акаевдин жана анын айлана-сындагылардын чыныгы жүзүн көрсөткөн.

Революция (фр. *Revolutio* – ыңкылап, өзгөрүш, төңкөрүш) коомдук турмушта түп тамырынан бери болгон бурулуш, анын жүрүшүндө мамлекеттик бийликтин саясатына жана класстык башкарууга каршы болгондор, көтөрүлүш жолу менен ишке ашырылат [4.103].

В.И. Лениндин аныктамасы боюнча кандай гана революция болбосун ошол революция ишке ашышы үчүн революциялык кырдаал түзүлүшү керек. Анын 3 белгиси бар: 1. «Жогоркулар» эскиче башкара албай калат. 2. «Төмөнкүлөр» эскиче жашоону каалабай калат. 3. Эл массасынын активдүүлүгү өсөт. «Мына ушундай объективдүү өзгөрүүлөрсүз кандай гана партия же топтор, керек болсо бүтүндөй бир таптардын эркине карабастан революция ишке ашпайт. Мына ушул объективдүү өзгөрүүлөрдүн жыйындысы- революциялык кырдаал деп аталат [3. 219-б.].

Аксы окуяларыны А.Акаев түндүк менен түштүктүн ортосундагы конфликт катары карап, ага туура баа берген эмес. Ал өзүнүн Кыргыз мамлекетүүлүгүнүн 2200 жылдыгына карата чыгарган «История, прошедшая через мое сердце» деген китебинде мындай дейт: «Но, к сожалению, внутри и вне республики есть еще силы, которые нагнетают психоз относительно якобы существующих у нас противоречий между севером и югом. Пытаются порой изыскать любой предлог для разжигания конфликтных настроений. В подобном ключе представлялись драматические события, происшедшие 17 марта 2002 года в Аксыйском районе Джалал-Абадской области» [1. 253].

Мында көрүнүп тургандай А.Акаев керек болсо өзү баш болуп кыргызды экиге бөлүп, бирине бирин жаман көрсөтүп коюп башкаргысы келген. 2005-жылдын 24-мартындагы элдик революциянын себептери төмөнкүлөр болгон:

1. Мамлекеттик мүлктү, каражаттарды уурдоого, талап-тоноого негизделген коррупциялык системанын түзүлүшү.

2. Коррупция коомдук турмуштун бардык тармактарын өз ичине камтыган.

3. Бийликтин баары бир адамдын колуна-президентке топтолушу.

4. Мамлекеттик башкарууга үй-бүлөлүк принциптин киргизилиши.

2005-жылдын 24-мартындагы элдик революция эмне менен, кантип аяктагандыгы баарыбызга белгилүү. Өкүнүчтүүсү, ошол революциядан биздин мамлекеттик бийликте олтурган тиешелүү адамдардын туура жыйынтык чыгарбагандыгы болду. А.Акаев эмне себептен, кантип, каякка кеткендигин тилекке каршы кийинки президент К.Бакиев билип турса да бийликке келээри менен «Өзүм билем өтүгүмдү төргө илем» деген саясатын жүргүзө баштады. Бул саясаттын акыры 2010-жылдын 7-апрелиндеги революция менен аяктангандыгын жакшы билебиз жана К.Бакиев азыр кай жакта баш паанектеп олтургандыгы жалпы жумурай журтка маалым.

Кыска убакыттын ичинде бир эмес эки элдик революцияны ишке ашырып, кыргыз эли адилетсиздикке, авторитардык, үй-бүлөлүк башкарууга эч качан моюн сунуп бербей тургандыгын бүт дүйнө жүзүнө далилдеп көрсөтө алды. Тилекке каршы, эми өлкөбүз экономикалык жактан бутуна туруп, ЕАЭБке мүчө болуп, өз алдынча ички жана тышкы саясатын жүргүзө баштаганы өлкө ичиндеги ички жана тышкы деструктивдүү күчтөргө жакпай жаткандыгы тынчсыздандырбай койбойт. Буга акыркы күндөрдөгү окуялар далил боло алат. Аксы окуясы жана эки элдик революциянын сабактары кайсылар, өлкөнүн алдында тез арада чечүүнү талап кылган кандай милдеттер турат?

Биздин оюбузча, алар төмөнкүлөр:

1. Кандай гана революция болбосун ал революциядан кийин өлкөдө прогрессивдүү өзгөрүүлөр болуусу зарыл.

2. Башкаруунун парламенттик системасын чыңдоо жана өнүктүрүү.

3. Бийликтин бир адамдын колуна топтолушуна жол бербөө.

4. Экономикалык реформаларды чечкиндүү жүргүзүү менен айыл-чарбасын жана өндүрүштү көтөрүү.

5. Өлкөдө стабилдүүлүктү сактоо менен инвестицияларга жол ачуу.

6. Сот, аскер жана жалпы эле күч структураларындагы реформаларды аягына чыгаруу.

7. Коррупция менен болгон күрөштү басаңдатпоо, аны күчөтүү.

8. Туура социалдык саясат жүргүзүү аркылуу эмгек акылардын, пенсия-пособиелердин жогорулашына жетишүү.

9. Ар дайым таза жана акыйкат шайлоону өткөрүп туруу.

10. Туура тышкы саясат аркылуу Кыргызстадын эл аралык аренадагы беделин көтөрүү, өлкөнүн татыктуу ордун табуу.

Мезгил көрсөткөндөй, чечкиндүү кадам таштай турган убакыт келди. Сөзүмдүн акырында Аксы окуяларынын жана эки элдик революциянын сабактарын туура баалап он жыйынтык чыгарсак демекчимин.

Адабияттар:

1. Акаев А. «История, прошедшая через мое сердце». - Б., 2003.
2. Асанканов А. «История Кыргызтана». - Б., 2007.
3. Ленин В.И «Полное собрание сочинений». - Т. 26. - 218-219-б.
4. Президент А.Атамбаевдин Аксы окуяларынын 14 жылдыгына байланыштуу Кыргызстан элине кайрылуусу. 2016-ж.17-март.

Рецензент: к.и.н., доцент Кадыров Н.
